

НАУЧНО ИСТРАЖИВАЧКИ ПРОЈЕКАТ

**„НАЧЕЛА ДОБРЕ ВЛАДАВИНЕ – НАЧЕЛО
ПРАВНЕ СИГУРНОСТИ И НАЧЕЛО
ПРАВИЧНОСТИ“**

ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК - ПРОЈЕКАТ

Косовска Митровица
2018. године

НАУЧНО ИСТРАЖИВАЧКИ ПРОЈЕКАТ
*„Начела добре владавине – начело правне сигурности и начело
правичности“ за период 2016-2018. година*

Издавач:

Правни факултет у Приштини са привременим седиштем у Косовској
Митровици

За издавача

Проф. др Владан Михајловић, декан

Главни и одговорни уредник

Проф. др Владимир Боранијашевић, руководиолац пројекта

Секретар пројекта

Проф. др Јелена Беловић

Уређивачки одбор:

Проф. др Владан Михајловић

Проф. др Марија Крвавац

Проф. др Олга Јовић Прлаиновић

Проф. др Дејан Мирковић

Доц. др Саша Атанасов

Технички уредник

Младен Годоровић

Дизајн корица

Кварк Краљево

Штампа

Кварк Краљево

Тираж:

50 примерака

ISBN 978-86-6083-055-7

**Штампање овог зборника помогло је Министарство просвете, науке и
технолошког развоја Републике Србије**

Др Радомир СТОЈАНОВИЋ*

340.12
316.334.4

ДРУШТВЕНОСТ И ПРАВНОСТ

Апстракт: Социјална интеграција у докапиталистичком свету имала је форму органског друштвеног поретка. Природна веза међу члановима заједница била је заснована као заједништво крви, језика и обичаја. Распадом овог склопа друштвеност се појављује накнадно као резултат изворно приватизованих активности, што је само привид јер се и у грађанском друштву приватни интерес остварује путем услова и средстава које поставља друштво. У формалистичком приступу друштвености фаворизује се форма као суштинска одлика друштвене појаве у којој је тај облик релативно сталан и непроменљив. Основни принцип права је да свако треба да има онај степен слободе који може постојати заједно са слободом сваког другог. Правни минимум који произлази из људске природе јесте потреба за комуникацијом која је више везана за инстинкт, док је забрана инцеста прва друштвена норма са елементом правности. Разлучење правног и неправног кроз историју је ишло споро. Фазе кроз које је пролазило једно понашање ишло је од религиозног, преко моралног, субјективног и на крају јуридизованог понашања, дакле понашања које подлеже праву.

Кључне речи: историја, форма, друштвеност, принцип, позитивизам, мерило.

а) Материјалистично, објективно, рационално схватање друштвености полази од тога да је друштвена повезаност у докапиталистичком свету имала форму „органског друштвеног поретка“. Социјална интеграција се у овим друштвима обезбеђује тако што је заједница представљала природно средиште према којем је усмерено свако индивидуално деловање. Природна веза међу члановима заједнице била је заснована као заједништво крви, језика, обичаја.

Социјална синтеза се материјалном производњом живота не обезбеђује, већ је племенска заједница прва претпоставка и заједничког присвајања и коришћења земљишта. Кооперација у раду за заједничке и имагинарне интересе служи очувању групе према унутра и према споља. Заједница „крви“ је облик друштвеног посредовања, иако не стварни, који

---

* Ванредни професор, Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, radomir.stojanovic@pr.ac.rs.

претходи свим другим условима производње. Припадност неког члана природном друштву је природни услов за производњу. Заједница на тај начин претходи радном процесу. Постојање „социјалног склопа“ као природне везе међу члановима омогућиће друштвени тоталитет у коме се те везе одвијају.

Распадом „органског социјалног склопа“, настанком капитализма, друштвеност се појављује накнадно као резултат изворно приватизованих активности, што је само привид јер се и у грађанском друштву приватни интерес остварује путем услова и средстава које поставља друштво. Међусобна повезаност је нужна чињеница само што су субјекти размене равнодушни према њој. Капитализам разара сваку природност и у међусобне односе људи уноси низ посредовања. Начело социјалне синтезе у грађанском друштву садржано у конституцији друштвеног живота посредством размене, где се индивидуе појављују као власници роба, ослобађа појединца и омогућује му да сопствену делатност испољава као индивидуалну моћ. Друштвеност - као претпоставка сваког појединачног деловања, сведена је на „формалм услов приватности“. Адам Смит сматра да је друштвени склоп резултат случајне, па ипак законите комплементарности приватних мотива и интереса. По њему није лоше по друштво уколико се одсуством намере појединца ради у корист друштва, ипак та корист друштву годи, јер, каже Адам, „нисам видео да су много добра учинили они који су се претварали да раде у интересу општег добра“.

Материјалистичка теорија интерсубјективности ипак сматра да је заједница интенционално укључена у сваком индивидуалном деловању. Финиш производње, потрошња, се налази у домену људских потреба, а мотив капиталисте је профит, а не људска потреба, што бива извором перманентних криза.

1. ФОРМАЛИСТИЧКИ ПРИСТУП ДРУШТВЕНОМ И ДРУШТВЕНОСТИ

Овај приступ, у основни карактерише фаворизовање облика (форме) као суштинске одлике друштвене појаве у којој је тај облик „релативно сталан и непроменљив“. Друштвеност је облик здруживања који се према садржајно одређеној конкретности односи као нпр. уметничко дело према стварности. Пошто друштвеност у својим чистим облицима нема стварног циља, садржаја и резултата који би се налазио ван друштвеног тренутка као таквог, она потпуно почива на личностима и ослоњена је искључиво на њене личне носиоце. О карактеру чисто друштвеног скупа одлучују личне особине: љубазности, образовања, срдачности, привлачних снага сваке врсте. Осећање такта управља саморегулисањем индивидуе у њеном личном односу према другима тамо где спољни и непосредни егоистични интереси

не преузимају улогу ових регулатива. Најспецифичнији ефекат такта је да се индивидуалним импулсивностима, наглашавањима свога ја, духовним и спољашњим захтевима поставе границе које тражи право другог.

У друштвеност не мора да се убраја оно што личност поседује по предметним значењима. Богатство и друштвени положај, ученост и чувеност, изузетне способности и заслуге индивидуе не морају да имају никакву улогу, или највише ону нијансу материјалности којом тај реалитет уопште једино и сме да продре у друштвену уметничку творевину друштвености. Али као што ово излучује оно објективно које окружује личност, мора исто тако излучити оно чисто и најдубље из њихове функције као елемент друштвености: оно најличније у животу, карактеру, расположењу, судбини, исто тако нема места у оквиру друштвености, као ни чисто лично расположење и нерасположење, светло и тама најдубљег живота.

Када се заједновање везује за објективан садржај и циљ ради се о горњем прагу друштвености, а када се незадрживо појављује оно апсолутно лично и субјективно у појединцу, реч је о доњем прагу друштвености, како се иде испод овог права онда друштвеност није више централни и формирајући принцип, већ формалистично и крајње посредничко начело.

2. ПРИНЦИП ПРАВА И ДРУШТВЕНОСТ

Емануел Кант је као принцип права поставио да свако треба да има онај степен слободе који може постојати заједно са слободом сваког другог.

Међутим, ако се остаје при нагону друштвености као извору или чак супстанцији друштвености, онда принцип по коме се она конституише гласи: Свако треба да ужива толико задовољења овог нагона колико је то сагледљиво са задовољавањем баш тог нагона за све друге. Ако се ово изрази, полазећи од последица уместо од нагона, онда се принцип друштвености формулише овако: Свако треба другом да обезбеди онај максимум друштвених вредности који је усаглашљив са вредностима које је сам примио.

Као што је право на овој Кантовој основи савршено демократично, тако и овај принцип показује демократичну структуру сваке друштвености, коју, наравно, сваки друштвени слој може да реализује само у себи самом и која друштвеност међу припадницима потпуно различитих друштвених класа тако често претвара у нешто противречно и мучно. Таква једнакост настаје одбацивањем на једној страни онога потпуно личног, а на другој страни оног потпуно предметног, дакле, онога што здруживање изналази као свој материјал и чега је лишено у свом формирању као друштвеност. Али чак и међу друштвено једнаким, демократија њихове друштвености је одиграна демократија. Друштвеност ствара, ако се тако може рећи, један идеалан социолошки свет, јер је потпуна радост појединца везана за то да су и други

радосни. Модеран живот је ипак преоптерећен објективним садржајем и предметним захтевима, тако да могућа демократија равноправних без трвења је вештачки изазван свет који не ремети материјални акценат.

У ранија времена када човек није био захваћен предметним, објективним садржајима, његов закон форме је више и одређеније важио у односу према његовом личном битисању, зато је лично понашање у друштвености ранијих времена било много церемонијалније, круће и строже, наиндивидуално регулисано.

Основни закон друштвености је слободно узајамно деловање и еквивалентност елемената, који у друштвеност улазе; и као што кокетерија одиграва форме еротике, тако и друштвеност одиграва форме друштва.

Потмули страх од претеће стварности, који људе тера у пуко одвраћање погледа једних од других, у одвезаност од сила чињеничног стања, породиле нове форме друштвености лишене сваке конвенционалности, чије име не могу да напишем.

Георг Зимл сматра да је социологија у свом односу према постојећим наукама један нови метод, један нови пут за све њих. Предмет социологије је комплекс одредби и релација од којих свака уочена на мноштву предмета може постати објект једне посебне науке. Друштво егзистира тамо где више индивидуа ступају у узајамно деловање. Друштвено и друштвеност је заједновање, деловање за другог, с другим, против другог, корелација односа са другим, вршење дејства на њих и примање дејства од њих. Исто тако друштво је и срastaње у јединство путем интереса мотива, циљева и форми узајамног деловања међу индивидуама. У друштвеним групама, а које су по својим циљевима и читавом свом значењу врло различите, ипак постоје исти начини понашања - узајамног индивидуализма.

Социологија као наука која је хтела да обухвати тоталитет друштвених појава, с њиховом склопљеношћу од форме и садржаја, могла је бити само синтеза појединачних друштвених наука. Полазећи од потребе егзистенције друштва, изнуђују се или озакоњују извесни начини понашања индивидуа - они важе и догађају се у том стадијуму искључиво ради ове сврховитости. Али то више није смисао њиховог остваривања, чим постоји „право“, јер они треба да се врше само зато што они уствари и јесу „право“, и равнодушно и све до тога да се врши правда макар свет пропао, према животу који их првобитно ствара и одређује. Право „друштво“ по себи је оно постојање са неким, за некога, против некога чиме материјални или индивидуални садржаји и интереси бивају формиран или унапређени нагоном или циљем. И ове форме стичу сада сопствени живот, једно вршење ослобођено сваког корења у садржајима и чисто ради себе самог и ради дражи која зрачи у тој разрешености од њих, управо то је појава друштвености.

Нагон друштвености у својој чистој делотворности излучује из реалитета друштвеног живота голи процес удруживања као вредност и срећу и тиме конституише оно што се назива друштвеност у ужем смислу.

Два основна појма у Зимловој социологији су процес и творевина. Предмет његове социологије је друштво. Друштво је процес здруживања. У социологији, по њему спадају спорови, сукоби и борбе.

Леоплод фон Визе сматра да је социологија наука која проучава међуљудско, које представља основу на којој израстају сва култура, цивилизација, установе и идејне творевине. Социологија показује којим се процесима који се одигравају међу људима долази до друштвених творевина. Веза између људи и ствари се користи утолико да се ближе објасни веза међу људима. Међуљудско је мноштво променљивих веза људи међу собом. Збивања која се у тој области догађају су друштвени процеси, којима се људи ближе повезују или раздвајају. Два основна друштвена процеса су приближавање и удаљавање из којих настају два основна односа - здруженост и усамљеност. Сваки друштвени процес је производ једног личног држања (понашања) и једне ситуације. Држање (понашање) је изражавање личности у друштвеном простору. Сви процеси приближавања почињу друштвеним додирима (контактима), при чему придев „друштвени“ означава разлику према физичком и према психичком. Међу друштвеним творевинама настају процеси интеграције и диференцијације, тако што се из неодређене, повезане истоветности настаје одређенија, повезанија различитост. Међутим, друштвене творевине нису боемске (неуређено прожимање индивидуалитета), већ су оне друштвено дело. У највећем броју група постоје односи владања и потчињавања који се испољавају отворено или рафинирано. Постоје три врсте друштвених творевина: маса, група и тело. За масу је битно да постоји јединственост акције, вољна делатност која стреми у истом правцу, повезане са већином неодређеном представом да појединац престаје да буде управо појединац са сопственим самосталним циљем. Уколико у позоришту тапшем, не по својој личној оцени представе, већ зато што то и други чине, онда сам ја део масе, јер се утапам у свест о целини. Гомила није друштвена творевина већ само скуп лица. између којих постоје односи који тај скуп не чине заједницом. Јединственост гомиле је случајни резултат индивидуалних радњи многих људи, маса је резултат који се хоће и који се осећа.

Нијансе између гомиле и масе нису оштре. Групе су релативно дуготрајне и релативно јединствене творевине у којима се људи сматрају релативно блиским. Обележја групе: 1. релативна трајност и релативан континуитет 2. организованост 3. представе о групи и њених чланова 4. настајање традиције и обичаја при дужем трајању 5. узајамни односи са другим творевинама. 6. узор (пре свега у стварнијих, великих група). Група, по правилу, тежи да развије специфичан групни дух.

Пар је најсличнија од свих творевина где се индивидуалним делује на индивидуално. Постоје типични и атипични парови. Антипар рецимо почива на антипатији, супраништву, конкуренцији, опозицији, сукобу. Према припадању разликују се: а) полни, б) пријатељски, ц) генерацијски. Сваки пар почива на зависности у којој делују целокупна личност или битне црте оба учесника. Лица не смеју да се појаве као функционери, представници, надлежни, већ човек мора да сусретне човека.

Поред друштвених творевина које настају повезивањем чисто друштвених процеса, постоје и творевине које су створене претежно биолошким чиниоцима које изучава биологија, а то су: расе, племена, народи, породице. Чисто друштвеним процесима настају државе, цркве, удружења. Појам утакмице (конкуренције) Визе схвата као друштвени однос између појединаца, скупина или апстрактних колективитета које имају исти циљ у коме се везују противнички утицаји који произилазе из истоветности тежњи. „Дарма-начело“ значи да се место у друштву не стиче утакмицом, већ по унапред утврђеном поретку. Социјализација је процес стварања заједничке свести, осећања „ми“, што се постиже нарочито усвајањем заједничких, пре свега моралних вредности. Институције су скуп међуљудских односа који су одређени да дуго трају и имају за циљ да одрже повезаност људи и људских скупина у једној творевини у интересу учвршћивања ове творевине. Институције су јаче уколико произлазе из навика и обичаја него ако су настале законом или неким другим вољним актом.

3. ПОЗИТИВИСТИЧКИ ПРИСТУП ДРУШТВЕНОСТИ

Израз позитивизам увео је родоначелник социологије Огист Конт. Он је изворно означавао постојање позитивног, тј. нехипотетичког знања у сазнајно-теоријском смислу. Позитивно знање мора бити полазиште и основа. Хегелови критичари су сматрали да је његова теза, оно што је умно, стварно облик позитивизма. Моралне и правне вредности (нпр. правда) се замењују позитивним чињеницама (владајућом обичајношћу и владајућим правом). Позитивистичко бркање вредности (норми) и чињеница је последица Хегелове сазнајне теорије, а доследни сазнајно-теоријски позитивиста мора бити и морално-правни позитивиста. То практично значи да постоји једнакост између моћи и права, и данашње и будуће. Постоји и један правац у позитивизму који сматра да постоје само опажаји које примамо чулима и ништа друго, као што је и Кант сматрао да се наука састоји од описа чињеница, а не од објашњења и хипотеза.

Огист Конт је сматрао да је људска мисао изашла из фазе теологије и фазе метафизике и ушла у фазу позитивизма. Међутим, све те три фазе постоје заједно и међусобно се подржавају, мада се супротстављају једна

другој. Позитивизам постаје метафизика кад престаје порицати да би нешто потврдио, када постаје заиста позитиван; а метафизика је, у основи, увек теологија, јер она настаје из маште која служи животу који жели да буде бесмртан. Оснивач позитивизма је Талес из Милета.

Сократ је сматрао да постоје феномени који су доступни човековом испитивању, и они који то нису, сматрајући да Анаксагора није у праву када је хтео да све објасни рационално. Тиме је Сократ савременији од многих тзв. Модерниста.

Позитивизам је означио раздобље рационализма, односно материјализма, механизма и мортализма. Овај прагматизам је у ствари био напор да се успостави вера у људску финалност света.

4. ПРАВНОСТ

Правни минимум који произлази из људске природе јесте потреба за комуникацијом која је више везана за инстинкт, док је забрана инцеста прва друштвена норма са елементом правности. Право је имало одлучујућу улогу у процесу којим се конституисала рационалност друштвеног живота. Право је установило норме да би одстранило абнормалне личности. Човек је по својој природи подложен праву и он је једино правно биће у животињској врсти, али није једино социјално биће. Човек је способан да прима и даје норме, а животиње могу прихватити само навике, човек подноси конфликте, трпи и изриче пресуде. Дакле, човек поседује апстрактну способност за норме и пресуде - у њему је правност, виртуелна човекова правност. Смисао тој његовој природној и природној правности даје друштво. Поштовање према човеку обавезује нас на поштовање норми, правила, закона. Да ли је сама природа дала јачима могућност предвођења и заповедања, и да ли зато у свему, па и у мишљењу сила одређује право. Или су, ипак, правду и једнакост измислили слаби да би се групно заштитили. Ако је то тако, онда су слаби због своје бројности, освојили права јачих.

Право у свом тоталитету садржи правила, институције, систем, као нешто објективно. Међутим, право садржи и субјективне елементе. Право је и појава свести, која је као афективна појава више производ емоција. Перцепција радње другог, изазива код субјекта који је перципира емоцију, привлачну или одбојну, једну емоционалну институцију вредности радње. Али та нормативна емоција може бити морална исто као и правна. Разлика потиче одатле што морал тежи да створи један осећај потчињености, а право ствара осећај захтева: зато је оно значајније од морала. Право није само императив, оно је и атрибутив. Дакле, правност се налази и ван критеријума државне санкције. Друштвено право је трансперсонално и заснива се на поверењу, а атмосферу индивидуалног права карактерише неповерење. И то су елементни правности норми. Способност индивидуе да интериоризује

улогу других у друштву ствара правило друштвене игре, ствара правни систем. У случају игре у двоје ступа на снагу уговор (социјалнопсихолошки аспекти правности).

Функционално схватање правности полази од тога да су друштвене чињенице акти, вољна понашања, мотивисане реакције индивидуе на одређену ситуацију. Између индивидуа се успоставља комуникација, јер су њихове акције орјентисане системом заједничких вредности. Међутим, овај систем заједничких вредности није им дат одозго, он је резултат индивидуалних интеракција. Једна акција је сагласна са нормама када је сагласна са оним што други очекују од нас. Интерперсоналне релације се, међутим, не могу смислити изоловано; оне улазе у релативно стабилне скупове, у структуре.

Породице, какву познају друштва индустријског типа, је добар пример таквих структура, али и израза функција. Четири су основне функционалне заповести: адаптација, одређење циља, очување неког модела, и оно што је део правног, интеграција. Функционалном анализом се постиже висок степен разумљивости права и његових институција. Две су основне функције права: манифестна, која се може испољити код задовољења осећања правде и застрашивања преко казнене репресије, и латентна која даје одушка садистичким инстинктима друштва.

5. МЕРИЛО ПРАВНОСТИ

Све правне појаве су друштвене, али све друштвене појаве нису правне. Границе правног и друштвено неправног нису тако оштре као што се на први поглед чини. Ради се и у једном и у другом случају о системима заповедања, с том кардиналном разликом што се обавеза поштовања права веже за апарат спољних принуда, које одређује ипак држава, а санкције морала су везане за појединачну психу. Она врста норми која није право у класичном смислу, а ни морал, али која под одређеним условима може прећи у право, али чак и кад не пређе њена обавезаност, проистиче из принуде групе, колективитета, а у крајњој инстанци и глобалног друштва, је обичај. У старим друштвима се говорило о тзв. неразговорном обичају, неиздиференцираним реакцијама гомиле. Имполитиа (Имполиција) су у Риму били они који нису обрађивали своја поља, или витезови који су слабо неговали коње. Ту је на домаћинско газдовање било основ за подлегање судској надлежности. У Кини је бичевањем кажњаван син који није носио законом прописану црнину због смрти својих родитеља или предака (60 удараца бамбусом, једна година прогонства). У војсци и данас постоје: као реликт старих азијатских правописа о начину поздрављања и обавезног шишања косе.

Разлучење правног и неправног кроз историју је ишло споро. Фазе кроз које је пролазило једно понашање ишло је од религиозног, преко моралног, субјективног и на крају јуридизованог понашања, дакле понашања које подлеже праву.

Кроз историју су се смењивали процеси лаицизације права, тј. одвајања права од религиозних принуда и поновног прожимања права религијом.

Постоје и схватања да морал нема другу улогу осим да се закони земље извршавају с љубављу и одушевљењем. Основно мерило разливања права и обичаја је у томе што је право рођено из својине. Понекад, рецимо право уговарања представља а priori област слободе, док се правила куртоазне љубави, учтивости појављују као групни и веома принудни. Пушкин је, као што је познато погинуо у двобоју, јер се држао правила витештва. Нико га на то није принудио.

Мерила правности могу бити; 1. типови понашања 2. принуда, као јемство извршења 3. довођење у питање садржине правила.

1.1 Овај критеријум је дискутабилан. „Не убиј“ је подједнако и морална и религиозна и правна норма.

2.1 Принуда је одговор на претходно неизвршење правила. Директно извршење забранама и препрекама постиже се рецимо полицијским правилима. Принуда може да буде друштвена, затим она која проистиче из групе, као и она коју појединац намеће сам себи. Суицид је понекад последица чисте мисли. Друштвена принуда може да се испољи кроз притисак да се изврши норма. Иза принуде, или санкције мора да стоји специјални орган који врши свесну функцију. Код обичаја обично изостаје једно. У игру, међутим могу да уђу и навике, као обичаји који су јуридизовани, што додатно отежава проблем. Извршавање прописа најчешће се обезбеђује присилом путем физичке принуде. Нарочито је ово видљиво у системима полицијске управе. Међутим, етнологзи откривају да то није једино схватање права, већ постоји и оно које право третира, као правило које подразумева мир, слогу, равнотежу која се добија поравнањем и помирењем. Ово је, на пример карактеристика међународног права.

3.1 Код теорије принуде могућност прекршаја постаје значајнија од могућности принуде, јер се у претњи присилом крије посредно навођење на то да се правило прекрши. Могућност довођења у питање, најбоља је карактеристика правне норме. Институција оспоравања је форма процеса која има свој исход у пресуди. Процес и пресуда су основни индикативи правности.

Правна су она правила која могу дати прилику за пресуду. Евентуалност судске одлуке, евентус јудицији, је подложност суђењу, а не стварно суђење, или осуда. Чим неки однос између две особе може бити предмет спора пред трећом особом која ће га пресећи, онда он полако улази у

свет права. Тачка прелома, где преовлађује утисак преласка у правно може бити и често јесте озбиљност штете. Исто тако и цена евентуалног процеса утиче на прелазак прага правности.

Radomir STOJANOVIĆ, LL.D.

Associate Professor, Faculty of Law,

University of Priština temporarily settled in Kosovska Mitrovica

SOCIETY AND JUSTICE

Summary

Social integration in the pre-capitalist world had a form of organic social order. The natural connection between members of the community was conceived as a union of blood, language and customs. The collapse of this set of societies appears later as a result of privately-funded activities, which is only an illusion because even in a civil society, private interest is realized through the conditions and means set by the society. In the formalistic approach to civility, the form favors the essential characteristic of the social phenomenon in which this form is relatively constant and unchanged. The basic principle of the law is that everyone should have the degree of freedom that can exist along with the freedom of each other. The legal minimum that stems from human nature is the need for communication that is more related to instinct, while the prohibition of incest is the first social norm with the element of law. The separation of legal and illegal through history was slow. The phases through which one behavior passed went from religious, through the moral, the subjective and at the end of the juridical behavior, that is, the behavior that is subject of law.

Keywords: history, form, society, principle, positivism, criterion.

ЛИТЕРАТУРА

- Барнес, Х.Е. „Увод у историју социологије“, Београд, 1982.
Дарвин, Р.Ц. „Човеково порекло“ Нови Сад, 1960.
Е.Гиденс: „Социологија“, ЦИД Подгорица, 1998.
Дракер, П.Ф. „Посткапиталистичко друштво“. Београд, 1985.
Лукић Р: „Основи социологије“, Научна књига, Београд, 1989.
Марковић Д. „Основи социологије“, Београд, 1979.
Рихта Р. „Цивилизација на раскршћу“, Београд, 1972.
Спекторски, Е. „Историја социјалне филозофије“, Подгорица, 1997.
Торен, А. „Постиндустријско друштво“, Загреб, 1980.
Звонаревић М. „Социјална психологија“, Загреб, 1985.